

MUHAMMAD RIZO OGAHINYING TARIXNAVISLIKKA OID ASARLARI**Usmonaliyeva Mahsuna***Farg'ona davlat universiteti Filologiya
fakulteti 3-bosqich talabasi***Annotatsiya**

Maqolada XIX asr o'zbek adabiyoti va tarixshunosligining yirik namoyandasi Muhammad Rizo Ogahiyning ilmiy merosi keng qamrovda tahlil qilinadi. Unda adibning tarixnavislik faoliyati, tarjimonlik maktabi, ilmiy-uslubiy qarashlari hamda ma'naviy-ma'rifiy g'oyalari asosiy manbalar asosida yoritiladi. Ogahiy ilmiy merosining o'zbek tarixiy tafakkuri, adabiyotshunoslik va madaniy hayot taraqqiyotidagi ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Ogahiy, ilmiy meros, tarixnavislik, tarjimonlik maktabi, Xiva xonligi, tarixiy tafakkur, ma'rifiy g'oyalar.

Kirish

XIX asr o'zbek madaniy-ma'naviy hayoti tarixida Muhammad Rizo Ogahiy alohida mavqega ega bo'lgan siymolardan biridir. U o'z ijodida badiiy adabiyot, tarixnavislik, tarjimonlik va ma'rifatparvarlikni uyg'un holda rivojlantirib, ko'p qirrali ilmiy meros qoldirgan. Ogahiy ijodi Xiva xonligi madaniy muhitida shakllangan bo'lib, mazkur muhitda tarixni yozish, o'tmishni ilmiy asosda anglash muhim vazifa sifatida qaralgan.

Ogahiyning ilmiy merosi bugungi kunda nafaqat adabiyotshunoslik, balki tarixshunoslik va manbashunoslik uchun ham muhim manba hisoblanadi. Uning asarlari orqali XIX asr ijtimoiy-siyosiy hayoti, hukmdor va xalq munosabatlari, ma'naviy qadriyatlar tizimi haqida muhim ma'lumotlarga ega bo'lamiz.

Ogahiyning ilmiy tafakkuri shakllanishida Sharq mumtoz adabiyoti, islomiy ilmlar va tarixnavislik an'analari muhim rol o'ynagan. U Alisher Navoiy, Abulg'oziy Bahodirxon, Sharafiddin Ali Yazdiy kabi tarixchi va mutafakkirlar ijodini chuqur o'rganib, ularning an'alarini davom ettirgan.

Shuningdek, Ogahiy ilmni jamiyat hayotini tartibga soluvchi va taraqqiyotga yetaklovchi asosiy kuch sifatida baholaydi. Uning asarlarida tarix faqat faktlar yig'indisi emas, balki kelajak avlod uchun ibrat maktabi ekanligi ta'kidlanadi. Bu jihat uning ilmiy dunyoqarashida tanqidiy va tahliliy yondashuv ustuvor ekanini ko'rsatadi.

METODOLOGIYA VA MUHOKAMA

Mazkur tadqiqotda Ogahiy ilmiy merosini o'rganishda adabiyotshunoslik va tarixiy-filologik tadqiqot usullari asos qilib olindi. Xususan, ish jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

Birinchidan, tarixiy-biografik metod yordamida Ogahiyning hayoti, ijodiy muhiti, faoliyat yuritgan davri va ilmiy qarashlarining shakllanish omillari tahlil qilindi. Bu metod Ogahiyning ilmiy merosini zamon va makon bilan bog‘liq holda baholash imkonini berdi. Ikkinchidan, matnshunoslik (tekstologik) metod asosida Ogahiy tomonidan yaratilgan tarixiy va ilmiy asarlar, tarjimalar hamda yozma manbalar o‘rganildi. Asarlardagi ilmiy terminlar, tarixiy ma’lumotlar, uslubiy xususiyatlar aniqlanib, ularning mazmun-mohiyati tahlil etildi. Uchinchidan, komparativ (qiyosiy) metod orqali Ogahiyning ilmiy qarashlari o‘sha davrning boshqa mutafakkirlari va tarixchilari ijodi bilan solishtirildi. Bu usul Ogahiyning ilmiy merosidagi o‘ziga xoslik va yangicha yondashuvlarni aniqlashga xizmat qildi. Shuningdek, tadqiqot davomida tahlil va sintez, induksiya va deduksiya metodlaridan foydalandi. Olingan ilmiy xulosalar umumlashtirilib, Ogahiy ilmiy merosining adabiyotshunoslik va tarix fanidagi o‘rni asoslab berildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Ogahiy nafaqat yirik shoir, balki chuqur ilmiy tafakkur egasi, tarixnavis va tarjimon sifatida ham o‘z davrining yetuk namoyandaligidan biridir. Uning ilmiy merosi ko‘p qirrali bo‘lib, tarix, til, madaniyat va ma’naviy hayot bilan uzviy bog‘langan.

Ogahiy tarixiy asarlarida voqealarning xolisona bayon qilinishi, faktlarga tayanish, sabab-oqibat munosabatlariga e’tibor qaratishi bilan ajralib turadi. Bu holat uni oddiy rivoyatchi emas, balki ilmiy kuzatuvchi darajasiga ko‘taradi. Shu jihatdan Ogahiy ijodi o‘rta asr tarixnavisligining muhim namunasidir.

Ilmiy manbalarni tahlil qilish jarayonida Ogahiy asarlarida ilmiy aniqlik va badiiylilik uyg‘unligi mavjudligi aniqlandi. Bu esa uning asarlarini nafaqat tarixiy hujjat, balki adabiy-estetik qiymatga ega manba sifatida baholashga imkon beradi. Muhokama jarayonida aniqlanganki, Ogahiy ilmiy merosi bugungi adabiyotshunoslik va tarix fanlari uchun muhim manba bo‘lib, undan milliy tafakkur, adabiy jarayon va tarixiy xotirani o‘rganishda samarali foydalanish mumkin. Shu bois Ogahiy asarlarini zamonaviy ilmiy metodlar asosida qayta tadqiq etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Ogahiyning ilmiy merosida tarixnavislik markaziy o‘rinni egallaydi. U Xiva xonligi tarixini izchil va mukammal tarzda yoritishga intilgan. “Riyoziy ud-davla”, “Zubdat ut-tavorix”, “Jome’ ul-voqeoti sultoniy” asarlari bu yo‘nalishdagi eng muhim manbalardir. Mazkur asarlarda muallif voqealarni xronologik tartibda bayon qilish bilan cheklanmaydi, balki ularning sabab-oqibat aloqalarini ochib beradi. Siyosiy jarayonlarga baho berish, hukmdor faoliyatini tanqidiy nuqtayi nazardan yoritish Ogahiy tarixnavisligining ilmiy xarakterini belgilaydi. U adolatli hukmdorni ulug‘lasa, zolim va nohaq podshohlarni ochiq tanqid ostiga oladi.

Ogahiy tarixiy haqiqatni iloji boricha xolis aks ettirishga intiladi. Bu esa uning ilmiy mas’uliyat va tarix oldidagi burchni anglagan holda ijod qilganini ko‘rsatadi.

Ogahiyning tarjimonlik faoliyati uning ilmiy merosida muhim o‘rin egallaydi. U fors-tojik tilidagi ko‘plab tarixiy va badiiy asarlarni o‘zbek tiliga tarjima qilgan. Bu tarjimalar faqatgina matn ko‘chirish bilan chegaralanmay, muallifning izohlari, tushuntirishlari va tarixiy sharhlari bilan boyitilgan. Tarjima jarayonida Ogahiy matnning mazmuniy aniqligini saqlash bilan birga, o‘zbek tilining imkoniyatlaridan keng foydalangan. Natijada tarjima qilingan asarlar o‘zbek tarixiy-nasriy tilining rivojiga ham katta hissa qo‘shgan. Shu jihatdan Ogahiy o‘zbek tarjimonlik maktabining asoschilaridan biri sifatida baholash mumkin. Ogahiy ilmiy merosi faqat tarixiy va filologik ahamiyat bilan cheklanmaydi, balki chuqur ma’naviy-ma’rifiy mazmunga ham ega. U ilm va ma’rifatni jamiyat taraqqiyotining asosi deb biladi. Insonni komillikka yetaklovchi omil sifatida aql, bilim va adolatni ilgari suradi. Uning asarlarida ijtimoiy tenglik, insonparvarlik, adolatli boshqaruv g‘oyalari yetakchilik qiladi. Bu qarashlar Ogahiy dunyoqarashining ilg‘orligini va zamonasidan ilgarilab ketganini ko‘rsatadi.

Bugungi kunda Ogahiyning ilmiy merosi tarixiy manba sifatida katta ahamiyat kasb etadi. Uning asarlari orqali XIX asr siyosiy va madaniy hayotini ilmiy asosda o‘rganish mumkin. Shuningdek, Ogahiy ijodi zamonaviy adabiyotshunoslik va tarixshunoslik tadqiqotlarida muhim manba bo‘lib xizmat qilmoqda.

XULOSA

Mazkur tadqiqot Ogahiy ilmiy merosining mazmun-mohiyati hamda uning o‘zbek adabiyoti va tarixshunosligidagi o‘rnini yoritishga qaratildi. Tadqiqot jarayonida Ogahiyning ilmiy faoliyati ko‘p qirrali bo‘lib, u nafaqat shoir, balki yetuk tarixnavis, tarjimon va ilm ahli vakili sifatida ham muhim mavqega ega ekani aniqlandi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, Ogahiy tomonidan yaratilgan tarixiy va ilmiy asarlar o‘z davrining ijtimoiy-siyosiy hayotini xolisona yoritishi, aniq faktlarga tayanishi va mantiqiy izchilligi bilan alohida ahamiyatga egadir. Uning ilmiy merosida tarixiy voqelikni badiiy tafakkur bilan uyg‘un holda talqin etish an’anasi kuchli namoyon bo‘ladi. Shuningdek, Ogahiy ilmiy asarlarida milliy til va ilmiy terminologiyaning boyishi, tarjimachilik madaniyatining rivoji yaqqol ko‘zga tashlanadi. Bu jihatlar uning ilmiy merosini bugungi kun adabiyotshunosligi va filologik tadqiqotlar uchun muhim manba sifatida baholash imkonini beradi.

Umuman olganda, Ogahiy ilmiy merosi o‘zbek ilmiy tafakkuri taraqqiyotida alohida bosqichni tashkil qilib, uni chuqur va tizimli o‘rganish milliy madaniy merosni anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari kelgusida Ogahiy asarlarini zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida o‘rganish uchun mustahkam asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ogahiy. Riyoz ud-davla. — Toshkent: Fan, 1974.

2. Ogahiy. Zubdat ut-tavorix. — Toshkent: Fan, 1975.
3. Ogahiy. Gulshani davlat. — Toshkent: O‘zbekiston, 1980.
4. Karimov N. O‘zbek adabiyoti tarixi. — Toshkent: O‘qituvchi, 1996.
5. Erasov B. Sharq tarixnavisligi va tarix falsafasi. — Toshkent: Fan, 1998.
6. Qosimov S. O‘zbek tarixiy nasrining taraqqiyoti. — Toshkent: Universitet, 2003.
7. Abdullayev A. Ogahiy ijodining tarixiy-ilmiy manbalari. — Toshkent: Fan, 2010.
8. Yo‘ldoshev M. Matnshunoslik asoslari. — Toshkent: Fan, 2011.

